

# Likovno izražavanje učenika koji su zlostavljani, zanemarivani ili iz disfunkcionalnih obitelji

---

Crnčić, Klara

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:189:992593>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-21**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)



**SVEUČILIŠTE U RIJECI**  
**UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI**

**Klara Crnčić**

**Likovno izražavanje učenika koji su zlostavljani, zanemarivani ili iz disfunkcionalnih  
obitelji**

**DIPLOMSKI RAD**

**Rijeka, 2024.**



SVEUČILIŠTE U RIJECI

UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Sveučilišni integrirani prijediplomski i diplomski Učiteljski studij

Likovno izražavanje učenika koji su zlostavljani, zanemarivani ili iz disfunkcionalnih obitelji

DIPLOMSKI RAD

Predmet: Metodika likovne kulture II

Mentor: doc. dr. sc. Anita Rončević

Student: Klara Crnčić

U Rijeci, srpanj, 2024.

## ZAHVALE

*Zahvaljujem svojoj mentorici doc. dr. sc. Aniti Rončević na kontinuiranoj podršci tijekom pisanja ovog diplomskog rada. Na ohrabrujućim riječima i svom prenesenom znanju tijekom kolegija Metodika likovne kulture I i II.*

*Veliko hvala mojoj mami i tati koji su mi uvijek vjetar u leđa. Koji svaku moju ideju i zamisao podržavaju. Hvala im što su ovih pet godina svakim danom bili uz mene, bodrili me i tješili kada je bilo teško.*

*Hvala noni, mimi i didi koji su svaki rezultat ispita s nestrpljenjem čekali te koji su bili podrška tijekom cijelog studiranja.*

*Hvala mojoj sekini Marti i njenom zaručniku Franu koji su me nesebično primali u svoj stan kada bih zbog fakultetskih obaveza ostajala. Hvala na brojnim šalama u kriznim situacijama, koje su mi dale pozitivu i snagu da nastavim dalje.*

*Neizmjereno hvala mome najboljem prijatelju i suputniku Nikoli koji me vjerno pratio svakoga dana u svim fakultetskim obavezama. Hvala mu za sve provedene dane učeći zajedno sa mnom, ispitujući me naučenog, kao i za bezbroj vožnji na fakultet. Hvala mu što me uporno gurao dalje kada sam i sama htjela odustati. Hvala mu što je bio moje rame za plakanje kada su bili teški trenutci i tijekom svih pet godina što je trpio moje žute minute.*

## SAŽETAK

U osnovnoškolskoj praksi rada s djecom, uočavaju se manifestacije različitih kućnih uvjeta u kojima se učenici odgajaju i obrazuju. Brojni čimbenici, od djetetove najranije dobi, utječu na ponašanje djeteta, ali ponajviše utjecaja ima obitelj i okolina u kojoj dijete boravi. Djeca svoje osjećaje ponekad ne mogu izraziti riječima, ali se mogu izraziti vizualno, putem likovnih radova. Važno je prepoznati značenje dječjih likovnih uradaka i što nam ono poručuje. Zlostavljanje može biti fizičko, emocionalno, seksualno zlostavljanje i zanemarivanje. Posljedice mogu biti kratkoročne, ali i dugoročne, stoga je važno na vrijeme uočiti određene znakove koje dijete pokazuje. Učitelji svakodnevno borave sa svojim učenicima te imaju važnu ulogu u prepoznavanju bilo kojeg oblika zlostavljanja. U tome im mogu pomoći likovni uradci koji sadrže brojne specifičnosti, poput učestalog crtanja istog, tužni izrazi lica, prevladavanje crvene boje, izostavljanje zlostavljača i sl. Cilj rada je analizom dječjeg likovnog uratka istražiti pojavnosti likovnog izražavanja djece koja su zlostavljana, zanemarivana ili iz disfunkcionalnih obitelji te njihove vizualne poruke. Prateći učenike i analiziranjem njihovih likovnih uradaka učitelji mogu pravovremeno reagirati te ublažiti posljedice bilo kojeg oblika zlostavljanja.

**Ključne riječi:** likovni izraz, zlostavljanje, zanemarivanje, disfunkcionalna obitelj.

## SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. LIKOVNI RAZVOJ DJETETA.....	2
3. LIKOVNI TIPOVI UČENIKA.....	12
4. ANALIZA DJEČJIH LIKOVNIH RADOVA .....	16
5. ZLOSTAVLJANO I ZANEMARIVANO DIJETE .....	21
5.1 Oblici zanemarivanja djeteta.....	22
5.1.1 Fizičko zanemarivanje djeteta.....	22
5.1.2 Emocionalno zanemarivanje djeteta .....	23
5.1.3 Obrazovno zanemarivanje djeteta.....	24
5.1.4 Medicinsko ili zdravstveno zanemarivanje djeteta .....	25
6. NASILJE U ŠKOLSKOM KONTEKST.....	27
7. FUNKCIONALNA I DISFUNKCIONALNA OBITELJ.....	30
7.1 Funkcionalna obitelj.....	30
7.2 Disfunkcionalna obitelj.....	32
8. LIKOVNO IZRAŽAVANJE EMOCIJA.....	36
8.1 Psihološko djelovanje i simbolika boja.....	37
8.2 Psihološko djelovanje i simbolika crta .....	39
8.3 Proporcija.....	40
8.4 Specifičnosti crteža zlostavljane djece.....	42
9. LIKOVNI URADCI UČENIKA KOJI SU ZLOSTAVLJANI, ZANEMARIVANI ILI IZ DISFUNKCIONALNIH OBITELJI.....	45
10. ZAKLJUČAK.....	56
11. LITERATURA.....	57

# 1. UVOD

Obitelj je najvažnija zajednica za pojedinca. Obitelj služi kako bi pojedinac rastao i razvijao se u njegovu najbolju verziju. Iako obitelj nije točno definiran pojam, može se podijeliti na funkcionalnu i disfunkcionalnu obitelj.

Unutar funkcionalne obitelji ostvaruju se sve emocionalne potrebe pojedinca. Takva obitelj odiše ljubavlju koju pružaju jedni drugima, ali i ljubavlju prema sebi. Razvijaju se brojne vještine djeteta, usmjerava ga se za daljnji život te se uvažavaju sve djetetove potrebe. Primjerice, potrebe za bliskošću, povezanošću, razgovorom i razumijevanjem. Dijete je unutar funkcionalne obitelji važna, najvažnija jedinka za koju se gleda da sve bude idealno.

Međutim, u današnje vrijeme postoji sve više i onih u potpunosti drugačijih obitelji. Onih obitelji u kojima su svakodnevnica sukobi i nezadovoljstvo partnera čije nezadovoljstvo prelazi i na djecu. Takva obitelj kontrast je s funkcionalnom obitelji te se za nju kaže da je disfunkcionalna obitelj. Nažalost, posljedice su toga zlostavljanje i zanemarivanje djece. Disfunkcionalne obitelji su obitelji unutar kojih roditelji na djetetu iskaljuju svoje frustracije i vlastite traume.

Ovu temu izabrala sam jer smatram da je u našoj profesiji učitelja iznimno važno poznavati i neverbalne znakove koje nam upućuju učenici. Smatram da se ovakvim temama treba pridati više pažnje jer ako dijete dolazi iz disfunkcionalne obitelji, ipak ima učitelje kojima se može obratiti. Zlostavljanoj i zanemarenoj djeci ponekad je teško izraziti se riječima, verbalno, ali zato lakši način pronalaze neverbalnom komunikacijom. Potrebno je uložiti vrijeme na razvijanje kompetencija učitelja, kako bi na vrijeme uspio prepoznati problem i u skladu s problemom reagirati.

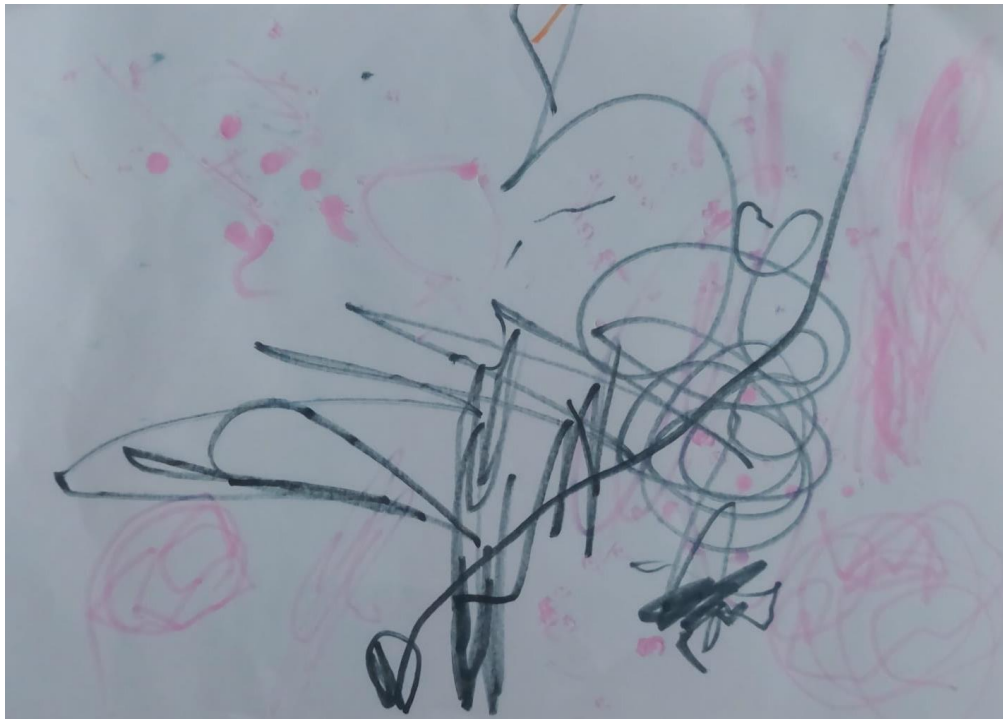


## 2. LIKOVNI RAZVOJ DJETETA

Likovno izražavanje sastavni je dio djetinjstva te se može likovnim uradcima pratiti likovni razvoj. Likovni razvoj djece ima šest faza. Započinje fazom šaranja te se razvija do konkretne faze u kojoj se mogu razaznati dijelovi koje je dijete nacrtalo ili naslikalo.

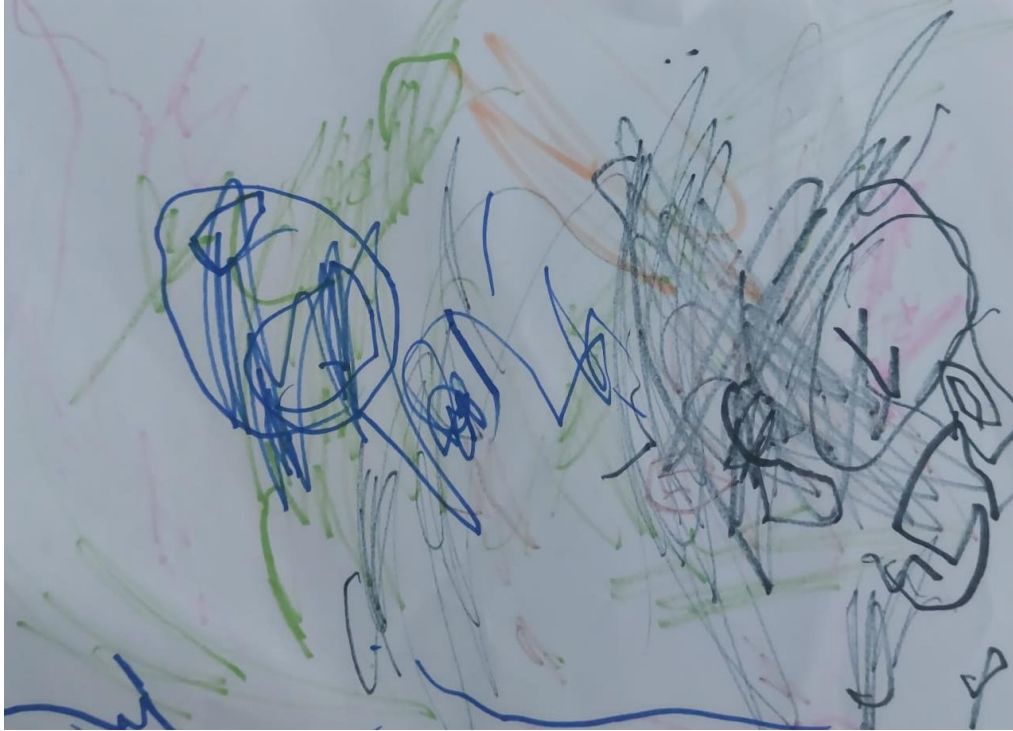
Odnosno, prva faza, faza šaranja započinje s djetetovom starosti od godine dana i pet mjeseci te traje do tri godine i pet mjeseci. Tijekom ove faze šare se mijenjaju od jednostavnih crta do manjih kružnih crta što se može vidjeti na Slici 1. Motorika utječe na karakter i promjene u vrsti šaranja. Pojava krugova (Slika 2) označava početne napore da se konkretizira neki prikaz, poput čovjeka ili kuće. (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010).

**Slika 1: Fotografija likovnog uratka**



**Izvor: djevojčica, 2,5 godine**

**Slika 2: Fotografija likovnog uratka**



**Izvor: dječak, 3 godine**

*„Druga faza, faza sheme traje od djetetove tri godine i šest mjeseci do pet godina. U ovoj se fazi prikazuju prepoznatljive figure i objekti s najjednostavnijim elementima. U ovoj fazi u dječjim crtežima prepoznaje se njihova namjera prikazivanja, ali je taj prikaz relativno oskudan. Na ljudskom liku dijete obavezno prikazuje lice, a udovi su često bez oblika tijela“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:53).*

**Slika 3: Fotografija likovnog uratka**



**Izvor: K.C., 4,5 godina**

Na Slici 3 prikazana je fotografija dječjeg likovnog uratka kojom se prikazuje druga faza, odnosno faza sheme. Vidi se djetetova namjera za prikazivanje nje same, međutim prikaz je oskudan. Na glavi su nacrtane samo kosa i oči. Nedostaju brojni dijelovi lica i glave. Udovi su prikazani kao linije te su prikazani i prsti ruke, ali na jednoj ruci ima pet prstiju, dok na drugoj ruci samo četiri.

Treća faza je faza razvijene sheme te traje od djetetove pete do osme godine. „U ovoj je fazi važno istaknuti da dijete pri prikazivanju čovjeka i objekata upotunjuje mnogim detaljima na glavi, primjerice uši, kosa, obrve, vrat, a na tijelu nakit, debljina nogu i ruku, odjeća, obuća i sl. Primjer je prikazan na Slici 4. Prikaz prostora najčešće se odvija u početku, prikazom profila glave, pokretom ruku i nogu, savijanjem udova u laktu i koljenu pa sve do pokreta samog tijela. Prikaz prostora odvija se od jedne vodoravne linije na dnu papira koji označava zemlju i trake neba na vrhu crteža“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:54).

**Slika 4: Fotografija likovnog uratka djeteta na temu „Ja“.**



**Izvor: K.C., 5,5 godina**

Na Slici 4 prikazan je crtež čovjeka, odnosno same sebe. Dijete upotpunjuje uradak brojnim detaljima, poput trepavica, obrva, rumenih obraza, prstiju na ruci te vezica na tenisicama.

*„Četvrta faza je faza oblika i pojava koja traje od djetetove osme do desete godine. Osim potpunijeg prikaza figura i objekata javljaju se elementi prikaza pokreta figura što počinje prikazom profila kao i prikaza prostora“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:55).*

**Slika 5: Fotografija likovnog uratka djeteta na temu „Svjetionik“.**





Izvor: J.M., 10 godina

Na Slici 5 prikazan je likovni uradak u kojem je prikazana razvojna razina četvrte faze. Prikazan je potpuniji prikaza figura i objekata, kao i pokreta figura, odnosno, jeditilice koja plovi morem.

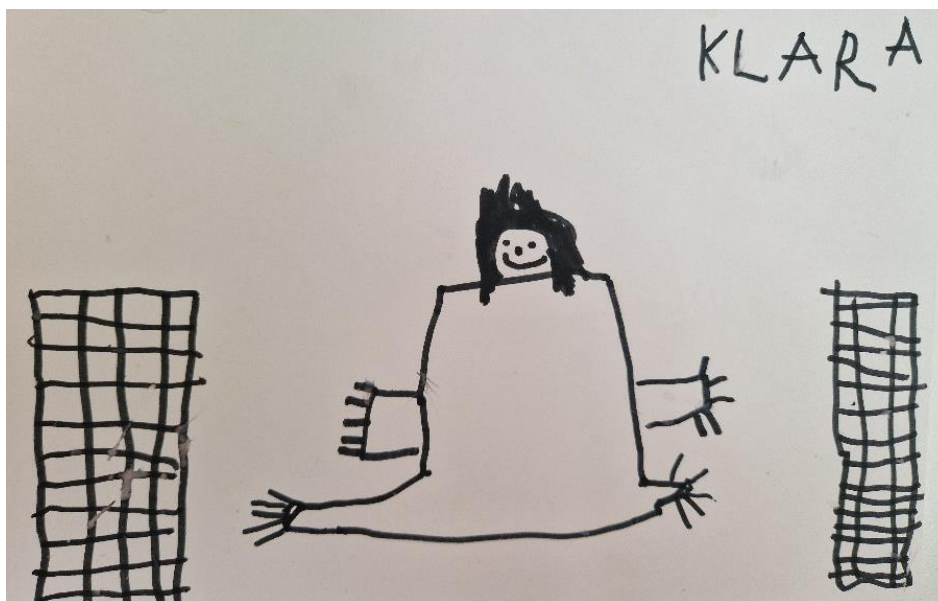
Autori Herceg, Rončević i Karlavaris (2010) navode da se u dobi od četiri godine i šest mjeseci do devete godine u dječjim uradcima zapažaju različite osobine dječjeg likovnog izraza:

- 1) transparentni rendgenski crtež
- 2) dinamičnost crteža
- 3) prevaljivanje crteža
- 4) cjelovitost prikaza motiva

„Transparentnost dječjeg likovnog uratka očituje se na način da djeca prikazuju na svom uratku sve što znaju da se u nekoj kući i objektu nalazi, iako se ono neposredno ne može vidjeti. Djeca crtaju prilikom prikaza kuće i sve ono što misle da se u kući događa: osobe oko stola, osobe koje pripremaju obrok, odlazak na spavanje i slično“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:55).

„Dinamičnost crteža nastaje zbog njihove nesposobnosti prikazivanja pokreta osobito ljudske figure kada žele objasniti neku njihovu radnju. Zbog toga produžavaju ruke koje trebaju uhvatiti loptu na zemlji ili drže drugo dijete“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:55).

**Slika 6: Fotografija likovnog uratka**



**Izvor: K.C., 5 godina**

Na Slici 6 vidi se dinamičnost crteža, zbog produživanja nogu kako bi uspješno obranile gol.

„Prevaljivanje crteža posljedica je teškoća u prikazu prostora. Djeca najjednostavnije drugi plan prikazuju na paralelnoj liniji koja je iznad prvog plana, a tim postupkom pokušavaju bolje objasniti prostorne relacije podizanjem razine zemlje“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:55).

**Slika 7: Fotografija likovnog uratka**



**Izvor: K.C., 5 godina**

Na Slici 7 prikazana je fotografija likovnog uratka u kojem je vidljiva pojava prevlajivanja crteža. Dijete je drugi plan prikazalo na paralelnoj liniji koja je iznad prvog plana. Brod i jedrilica su u prvom planu, dok su kuće, koje se nalaze iza plovila, iznad prvog plana tj. iza.

Još jedan primjer gdje se može vidjeti pojava prevlajivanja prikazana je na Slici 8.

**Slika 8: Fotografija likovnog uratka**



Izvor: B.K., 6 godina

*„Cjelovitog prikaza motiva posljedica je dječjeg cjelovitog shvaćanja pojava u svojoj okolini, što je vidljivo u slučajevima kada se djeci predoči zadatak crtanja nekog pojedinačnog objekta, primjerice sidra, hrane, alata, lopte ili neke igračke i slično. Tako će poticajima crtanja sidra djeca nacrtati cijeli brod“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:55).*

Likovni razvoj djeteta ovisi ne samo o djetetu već i okruženju. Učitelj razredne nastave treba organizirati nastavni proces tako da potakne kreativnost u učenika. Da bi se to postignulo mogu se primijeniti slijedeći postupci:

- uspješno i samostalno stvaranje ideja
- slobodnom komunikacijom s učenicima provjeravati njihove ideje i misli i likovne proizvode
- prihvatiti i cijeniti učenikove ideje i originalna rješenja
- ne podcjenjivati učeničke ideje i ne označavati ih kao krive ili neprikladne



- putem alternativnih pitanja poticati učenike na drugačija rješenja
- nakon završenog likovnog produkta, omogućiti učenicima „varijacije“ na temu – bilo promjenom likovne tehnike ili redefinicijom (boje, oblika i sl.)
- ohrabriti učenike da sami pronalaze što veći broj raznovrsnih likovnih rješenja, ohrabriti ih alternativnim pitanjima
- tijekom likovnog procesa istaknuti originalno i kreativno rješenje te pozitivnim stavom poticati i ostale učenike da stvaralački reagiraju
- zainteresiranim učenicima omogućiti rad s raznolikim materijalima i tehnikama; uklopiti ih u dodatne likovne aktivnosti
- organizirati s učenicima posjete galerijama i muzejima, a nakon toga povesti razgovor o njihovim impresijama (Grgurić, Jakubin, 1996).

Međutim, postoje i oni učitelji koji ne puštaju djeci slobodu prilikom izražavanja, već žele da učenici naprave točno kako su oni rekli i zamislili. Kada netko upućuje djecu kako se crta to dijete postupno odustaje i traži upute. Pritom gubi:

- cjelovitost procesa,
- prirodnu radoznalost,
- intenzivno promatranje,
- pamćenje i shvaćanje,
- interpretaciju,
- ponovno proživljavanje/potvrđivanje, utvrđivanje,
- duboko zadovoljstvo,
- daljnju radoznalost / potrebu za saznavanjem, izražavanjem,
- proces koji sam sebe potiče, razvija svijest i sposobnosti djeteta (Tomljenović Zlata, Powerpoint prezentacija, 2021).

Izuzetno je važno pratiti dječji likovni razvoj. Dijete želi nešto poručiti likovnim uradcima, dok to verbalno nije u mogućnosti. Učitelji rade s djecom koja se mogu verbalno izražavati, ali postoje brojne situacije o kojima je djeci teško razgovarati te likovnim izražavanjem iskazuju svoje osjećaje. Iz tog je razloga važno pratiti dječje likovno izražavanje, kao i razgovor o svakom likovnom uratku. Postoje brojni načini kako se može dijete poticati na kreativnost te zbog toga

djetetu treba pustiti na slobodu način izražavanja. Svako će doživjeti određene stvari na svoj način i to je uredu. Učitelji razredne nastave trebaju biti podrška likovnom razvoju djeteta. Trebaju osigurati potreban materijal za rad, kao i poticati kreativnost: ohrabriti djecu da istražuju i eksperimentiraju s različitim tehnikama i stilovima. Također, treba se posjećivati muzeje, galerije i izložbe primjerene dobi djeteta te na taj način djecu upoznati s različitim umjetničkim stilovima i tehnikama. Razumijevanje i podržavanje likovnog razvoja djeteta može značajno doprinijeti njihovom emocionalnom i kognitivnom razvoju, kao i razvoju fine motorike i kreativnog izražavanja.

### 3. LIKOVNI TIPOVI UČENIKA

U području likovnog izražavanja postoje brojni tipovi učenika. Autori Herceg, Rončević i Karlavaris, (2010) navode nekoliko tipova djece:

- 1) vizualni tip
- 2) imaginarni tip
- 3) intelektualni tip
- 4) ekspresivni tip
- 5) senzitivni tip
- 6) tip vizualnog pamćenja
- 7) analitički tip
- 8) sintetski tip

*„Vizualni tip je dijete čiji se izraz temelji na točnom i osjetljivom zapažanju pa teži da mu likovni izraz bude realan“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:62).*

*„Imaginarni tip je dijete čiji se izraz temelji na mašti pa je naklonjeno maštovitim motivima, a „realne“ motive realizira na neobičan i neočekivan način“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:62).*

*„Intelektualni tip je dijete čiji se izraz temelji na vizualnom pamćenju i likovno - kreativnom mišljenju. Racionalno planira i stvara svoj uradak“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:62).*

*„Ekspresivni tip je dijete čiji se izraz temelji na vlastitim emocijama. Obično ne planira svoj postupak realizacije ideje“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:62).*

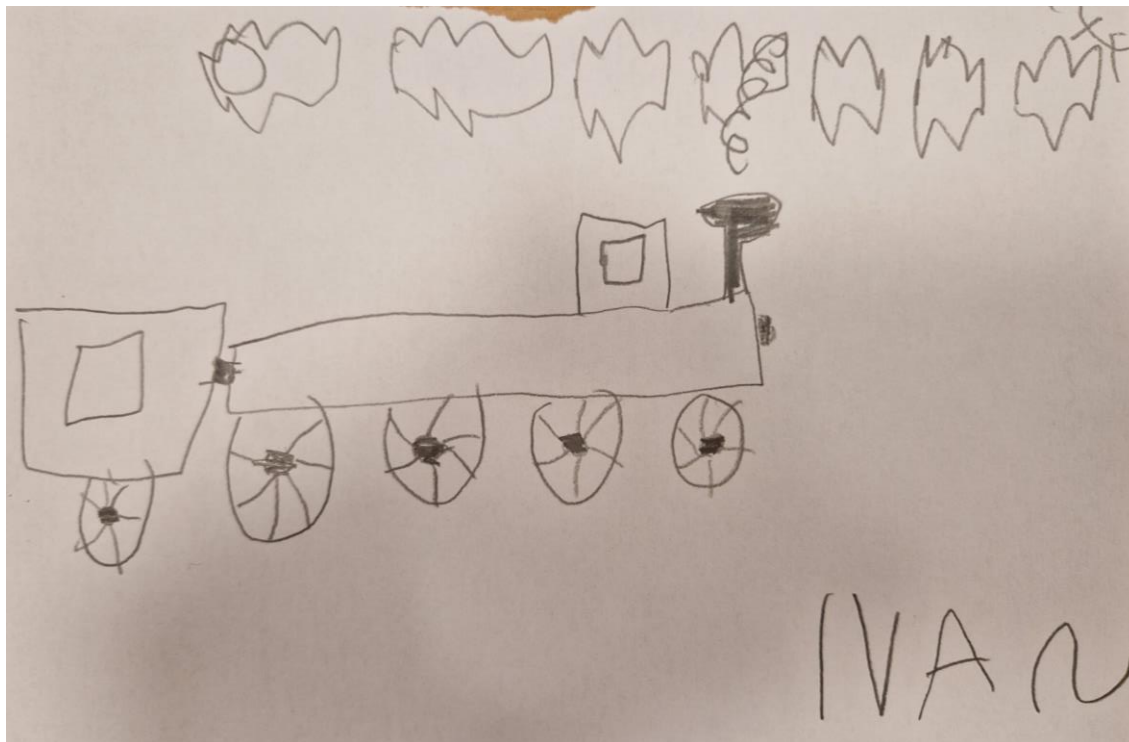
*„Senzitivni tip je dijete čiji se izraz temelji na osjetljivom opažanju, naglašavajući u crtežu ono što je neobično i iznimno, poetsko i likovno zanimljivo“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:62).*

*„Tip vizualnog pamćenja je dijete čiji se izraz temelji na vizualnom pamćenju“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:62).*

„Analitički tip je dijete čiji se izraz temelji na zapažanju detalja, pojedinosti“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:62).

„Sintetički tip je dijete čiji se izraz temelji na cjelini objekta i cjelini samog izraza. Sve oblike svodi na jednostavne likove i njihove jasne odnose“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:62). Primjer sintetičkog tipa djeteta može se vidjeti na Slici 9.

**Slika 9: Fotografija dječjeg uratka – sintetički tip**



**Izvor: I.L., 6 godina**

Postoji i podjela likovnih tipova djece uvjetovana uporabom likovno – izražajnog sredstva:

1. koloristički tip
2. grafički tip
3. konstruktivni tip
4. impulzivni tip
5. prostorni tip
6. dekorativni tip

*„Koloristički tip je dijete čiji se izraz temelji na uporabi boja, uglavnom intenzivnijoj. Likovni uradak izradak izveden intenzivnim, ponekad degradiranim bojama“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010: 63).*

*„Grafički tip je dijete čiji se izraz temelji na uporabi crta. Linearno izražavanje mu je najuspješnije“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:63).*

*„Konstruktivni tip je dijete čiji se izraz temelji na čvrstom rasporedu crta i ploha. Njegov likovni izraz zbog toga djeluje jasno i geometrijski“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:63).*

*„Impulzivni tip je dijete čiji se izraz temelji na spontanosti i trenutnoj invenciji. Sam likovni izraz djeluje labilno. Pozornost usmjerava na svoju reakciju i brzinu neposrednog izražavanja“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:63).*

*„Prostorni tip je dijete čiji se izraz temelji na prikazu prostora s ciljem relativnog ranog svladavanja optičkog prikaza prostora, a kasnije i perspektive“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:63).*

*„Dekoratívni tip je dijete čiji se izraz temelji na uporabi ploha i plošno-ritmičkog rasporeda likovnih elemenata. Uradak djeluje dekorativno, a dijete rado ostvaruje zadatke iz primijenjene umjetnosti“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010:63).*

Likovni tipovi djece uvjetovani osobnim kompetencijama djeteta:

1. Motoričko – tehnički tip
2. Nespretan likovni tip
3. Brz likovni tip
4. Spor likovni tip
5. Pedantan likovni tip
6. Površan likovni
7. Aktivan likovni tip
8. Pasivan likovni tip

Motoričko – tehnički likovni tip djeteta ima razvijenu motoriku ruku te s lakoćom crta određene linije.

Nespretni likovni tip djeteta nema dobro razvijenu motoriku ruku te mu rad može izgledati neuredno. Nespretno povlači crte.

Brz likovni tip djeteta vrlo brzo završava svoje likovne uratke. Ne obraća pozornost na detalje.

Spor likovni tip djeteta sporo ostvaruje svoje zamisli.

Pedantni likovni tip djeteta puno pozornosti obraća na svaki detalj. Želi što uspješnije realizirati svoju zamisao.

Površni likovni tip djeteta žuri te bez određenih emocija završava svoj rad.

Aktivan likovni tip djeteta ulaže puno žara u svoje ostvarenje zamisli. Brzo prihvaća zadatak.

Pasivan likovni tip djeteta se teško motivira. U slučaju stanke teško nastavlja dalje.

Djelatnici odgojno-obrazovnih ustanova trebaju poštivati svaki tip učenika u likovnom izražavanju bez obzira čime su uvjetovana. Djeci treba pustiti slobodu i poticati ih na samostalnost i originalnost u izradi likovnih uradaka. Razumijevanje i prepoznavanje različitih likovnih tipova učenika može značajno doprinijeti njihovom razvoju i omogućiti im da istraže i razviju svoje talente na način koji im najviše odgovara

## 4. ANALIZA DJEČJIH LIKOVNIH RADOVA

Analiza dječjih likovnih radova sastavni je dio predmeta Likovna kultura u razrednoj nastavi. Međutim, to nije bilo oduvijek tako. Početkom 20. stoljeća crtež se opisuje i analizira kao projekcija osobnih elemenata ličnosti ili afektivnih stanja te tumačenje nesvjesnoga ili osobnih percepcije realiteta, koristeći njihove slike i crteže (Kušević, Greguraš, 2020). Važno je da učitelj zajedno s učenicima provodi analizu svakog dječjeg uratka jer time učenici dobivaju direktnu povratnu informaciju. Učenici se uče slušanju, promatranju, ali i razvijanju kritičkog mišljenja. Također, uče se poštivanju različitosti. Autori Herceg, Rončević i Karlavaris (2010) navode da se analiza dječjih likovnih djela provodi postupkom na temelju navedenih kriterija:

1. osobno likovno iskustvo promatrača o umjetničkim dijelima
2. spontane doživljajne reakcije na neposredan dojam o djelu
3. analize umjetničkog djela na osnovi navedenih kriterija: fizička pojava djela, individualnost umjetnika, prostorno-vremenski okvir nastajanja djela
4. sintetičko doživljavanje likovnog djela i njegove osnovne poruke.

Crtež i slika mogu biti spontani ili crtani na zahtjev, na slobodnu ili neku određenu temu crteže (Kušević, Greguraš, 2020). Pri realizaciji zadataka likovne kulture učenikovim likovnim izražavanjem i stvaranjem koristi se većina likovnih tehnika koje su prisutne u likovnoj umjetnosti. Pod pojmom likovne tehnike podrazumijevaju se materijali kojima se oblikuje i načini upotrebe i oblikovanja materijala. Likovne tehnike se mogu prema području rada podijeliti na tehnike plošnog dvodimenzionalnog oblikovanja i tehnike prostorno-plastičnog oblikovanja (Jakubin, 1989).

Tehnike plošnog oblikovanja dijele se na:

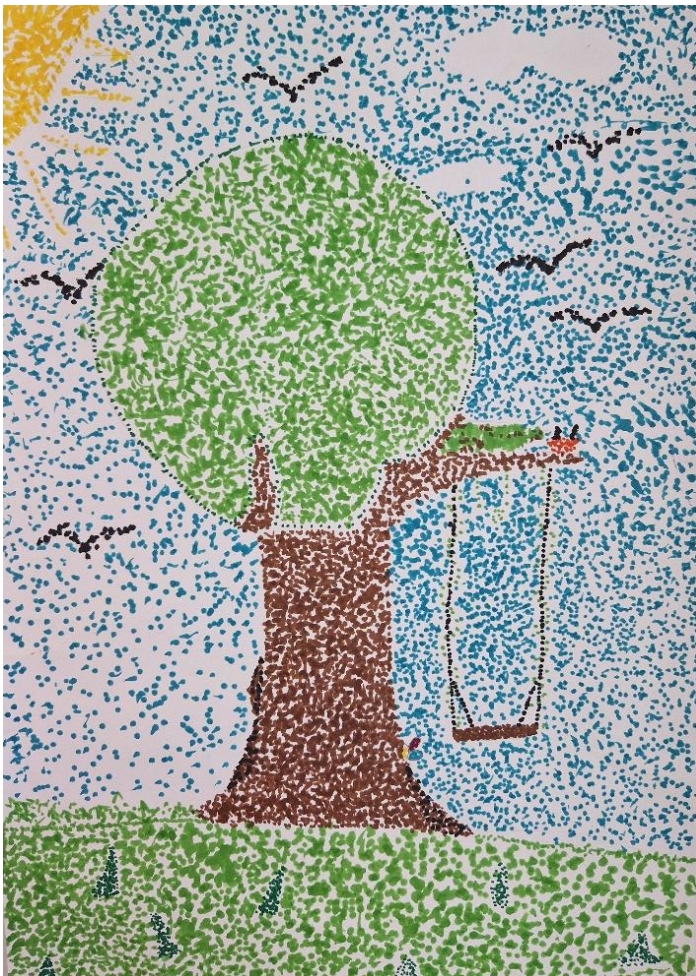
1. crtačke (olovka, kreda, ugljen, kemijska olovka, flomaster, tuš-pero, tuš-drvice, tuš-trska, tuš-kist i lavirani tuš),
2. slikarske (pastel, kolaž, mozaik, vitraž, tapiserija, akvarel, gvaš, tempera, ulje i freska)

3. grafičke tehnike (drvorez, linorez, gipsorez, kartonski tisak, bakrorez, suha igla, bakropis i akvatinta, litografija, monotopija i sitotisak) (Jakubin, 1989).

Tehnike prostornog-plastičnog oblikovanja dijelimo na:

1. kiparske (glina, glinamol, plastelin, drvo, kamen, gips, metal, plastične mase, žica i mnogi didaktičko neoblikovani materijali)
2. arhitektonske (Jakubin, 1989).

**Slika 9: Prikaz okoliša.**

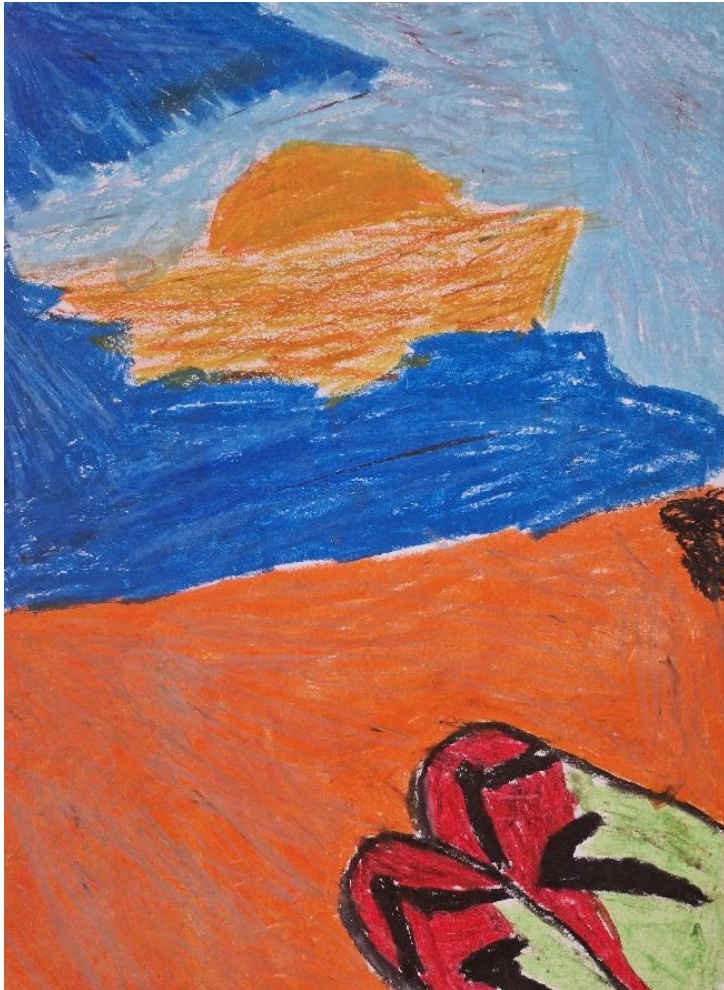


**Izvor: J.M., 10 godina**



Na Slici 9 prikazana je crtačka tehnika plošnog oblikovanja. Za rad su korišteni flomasteri svijetlozelene, tamnozeleno, crne, smeđe, narančaste, plave i žute boje. Način izrade rada je točkanje.

**Slika 10: Zalazak sunca.**



**Izvor: J.M., 10 godina**

Na Slici 10 prikazana je slikarska tehnika plošnog oblikovanja. Korištena tehnika je pastel. Prikazana je plaža te zalazak sunca. Korištene boje su nijanse plave, nijanse narančaste, crvena te žuta.

**Slika 11: Modeliranje mačke.**



**Izvor: M.V., 6 godina**

Na Slici 11 prikazana je kiparska tehnika plastelin. Dijete je modeliralo i izradilo mačku.

Prema Grgurić i Jakubin (1996) trebalo bi se na kraju izrade likovnih radova, javno izložiti na pano ili ploču. Na taj način sva djeca mogu vidjeti radova te ih lakše analizirati. Pri vrednovanju djetetova likovnog djela likovna vrijednost ne mjeri se srođnošću s nekim likovnim djelima odraslih umjetnika, nego kvantumom specifične vrijednosti koja karakterizira upravo djetinji način izražavanja. Didaktičko-metodičkim oblikovanjem nastavne jedinice od učitelja se zahtijeva stručno i metodičko umijeće u odabiranju poticaja koji će razviti crtačke, grafičke, slikarske, prostorno-plastične i medijske komunikacijske sposobnosti (Grgurić, Jakubin 1996).

Tijekom predškolskog razdoblja djeca upoznaju određene likovne tehnike. Međutim, u školskoj dobi treba proširiti spektar likovnih tehnika. Potrebno je koristiti što više likovnih tehnika u radu, kako bi djeca upoznala različite načine rada, kao i različite efekte koje pruža svaka tehnika.

Analizom dječjih likovnih radova može se zaključiti da nekim učenicima neće odgovarati sve likovne tehnike, ali je važno naučiti djecu da budu uporni u savladavanju novih tehnika te da likovno oblikuju bez predrasuda.

## 5. ZLOSTAVLJANO I ZANEMARIVANO DIJETE

U današnjoj praksi sve se više susreće djecu koja su zlostavljana ili zanemarivana. Na području izučavanja nasilja valja razlikovati pojmove agresije, nasilje i zlostavljanje. Agresija bi se mogla definirati kao akt, akcija ili aktivnost usmjerena prema drugoj osobi, a kojoj je svrha emocionalno ili tjelesno povrijediti i ozlijediti tu osobu. U jeziku bi takav pojam odgovarao pojmu nasilja pa bi agresija ili nasilje bilo neprijateljsko ponašanje protiv drugog pojedinca koje za njega može, a ne mora imati pogubne posljedice. Za razliku od pojma agresije ili nasilja, zlostavljanje uključuje i negativne posljedice koje su proizašle iz agresije ili nasilja, a to su ozljeđivanje, bolest ili smrt. Prema tome, obiteljsko je nasilje širi pojam kojim se može uključivati agresivna, zla namjera prema članu obitelji, i/ili agresivan, nasilnički akt prema njemu i/ili negativne posljedice u obliku ranjavanja, povređivanja ili smrti (zlostavljanje) (Čudina – Obradović, Obradović, 2006). Autorica Miljević-Ridički (1995) navodi da se razlikuju četiri osnovna oblika zlostavljanja djece:

1. fizičko zlostavljanje
2. emocionalno zlostavljanje
3. seksualno zlostavljanje
4. zanemarivanje.

Fizičko zlostavljanje odnosi se na namjerno nanošenje ozljeda djetetu. Dijete kao posljedice fizičkog zlostavljanja ima modrice, ogrebotine, frakture kostiju i brojne druge anomalije na tijelu.

Emocionalno zlostavljanje odnosi se na učestalo omalovažavanje djeteta, ruganje, podsmjehivanje i slično. Dijete nema samopouzdanja te smatra da je nedovoljno dobro.

Seksualno zlostavljanje odnosi se na prisiljavanje na fizički dodir poput ljubljenja ili diranja intimnih dijelova. Također, prisiljavanje na gledanje pornografskih sadržaja. Seksualno zlostavljana djeca najčešće se zatvaraju u sebe te ne žele govoriti o problemu. Osjećaju određeni sram, ali i mnogi smatraju da su oni krivi za to što im se događa. „*Dugo se mislilo da su zlostavljači djetetu nepoznate osobe, no utvrđeno je da su među najčešćim počiniteljima svih oblika zanemarivanja i zlostavljanja biološki roditelji i drugi članovi obitelji (starija braća ili sestre, ujaci, stričevi, bake, djedovi), upravo oni koji bi se o djetetu trebali brinuti, štiti ga i voljeti*“ (Bilić, 2012).

*„Izloženost djece različitim oblicima zlostavljanja u obiteljima (tjelesno, emocionalno i seksualno zlostavljanje i zanemarivanje) kao i izloženost tradicionalnom (bullying) ili elektroničkom (cyberbullying) međuvršnjačkom nasilju, ostavlja ozbiljne posljedice na djetetovo zdravlje, dobrobit i funkcioniranje u životu i školi“ (Bilić, 2012).*

## **5.1 Oblici zanemarivanja djeteta**

Zanemarivanje djeteta jedan je od oblika zlostavljanja. Dakako, takvo dijete dolazi iz disfunkcionalne obitelji. Roditelji ne provode slobodno vrijeme s djetetom, ne razgovaraju i nisu zainteresirani za njegovo školovanje i izvanškolske obveze. Kada se govori o zanemarivanju, najčešće se misli na ono fizičko zanemarivanje u smislu da roditelji ne brinu o pravilnoj prehrani djeteta ili o zdravstvenim potrebama djeteta, a rjeđe se govori o emocionalnom i edukativnom obliku zanemarivanja. Oblici zanemarivanja koja se najčešće spominju u hrvatskoj literaturi su:

- fizičko,
- emocionalno,
- obrazovno te
- medicinsko ili zdravstveno zanemarivanje (Bilić, Buljan-Flander, Hrpka, 2012).

### **5.1.1 Fizičko zanemarivanje djeteta**

Fizičko zanemarivanje odnosi se na situacije u kojima dijete ne dobiva osnovne fizičke potrebe, kao što su odgovarajuća prehrana, siguran i adekvatan smještaj, prikladna odjeća te zaštita od mogućih ozljeda (Bilić, Buljan-Flander, Hrpka, 2012, prema Dubowitz, Pitts i Black, 2004).

Fizičko zanemarivanje može imati mnoge štetne posljedice:

- zdravstveni problemi: djeca koja su fizički zanemarena često imaju zdravstvene probleme zbog nedostatka odgovarajuće prehrane, neodgovarajuće odjeće i nehigijenskih životnih uvjeta.
- razvojne poteškoće: zanemarivanje može ometati fizički rast i razvoj djeteta, kao i njegov kognitivni razvoj
- emocionalne i psihološke posljedice: djeca mogu imati nisko samopouzdanje, anksioznost, depresiju i druge emocionalne probleme

- socijalne poteškoće: dijete može imati poteškoća u stvaranju novih prijateljstava i funkcioniranju u zajednici

Prevenција fizičkog zanemarivanja zahtijeva suradnju različitih društvenih institucija, uključujući socijalne službe, zdravstvene ustanove, škole i nevladine organizacije. Potrebno je osigurati podršku roditeljima i skrbnicima kako bi mogli ispuniti osnovne fizičke potrebe svoje djece. Također je važno educirati zajednicu o prepoznavanju znakova zanemarivanja i važnosti prijavljivanja sumnji na zanemarivanje relevantnim institucijama kako bi se pravovremeno interveniralo i zaštitilo djecu.

### **5.1.2 Emocionalno zanemarivanje djeteta**

Emocionalno zanemarivanje definira se kao neispunjavanje minimalnih emocionalnih potreba djeteta (Bilić, Buljan-Flander, Hrpka, 2012). Granicu između emocionalnog zlostavljanja i zanemarivanja često je teško odrediti, no zlostavljanje uključuje aktivne radnje poput emocionalnog vrijeđanja i ponižavanja, dok se emocionalnim zanemarivanjem obuhvaća:

- nedovoljno pružanje brige, pažnje i ljubavi, te neodgovaranje na djetetove emocionalne potrebe
- izolacija, koja uključuje zabranu djetetu da se druži s vršnjacima ili odraslim osobama izvan kuće
- u adolescenata, dopuštanje i ohrabrivanje zlouporabe droge i alkohola od strane roditelja ili skrbnika, te nebriga za druga društveno neprihvatljiva ponašanja, poput delinkventnog ponašanja (Bilić, Buljan-Flander, Hrpka, 2012, prema DePanfilis, 2006).

Ovi oblici zanemarivanja mogu imati dugotrajne negativne posljedice na emocionalni i socijalni razvoj djeteta, te često zahtijevaju intervenciju stručnjaka kako bi se osiguralo da dijete dobije potrebnu podršku i zaštitu. „*O ovom se raširenom obliku zlostavljanja malo govori i zna, teže ga je identificirati pa i pružanje pomoći izostane. Emocionalno zlostavljanje definira se kao i kontinuirano neprijateljsko ili indiferentno ponašanje roditelja na temelju kojega dijete može zaključiti da je bezvrijedno, nevoljeno, neadekvatno, što oštećuje njegovu emocionalnu stabilnost i psihološki kapacitet, a negativno utječe na njegov razvoj i dobrobit*“ (Bilić, 2012).

### 5.1.3      **Obrazovno zanemarivanje djeteta**

Obrazovno zanemarivanje obuhvaća izostanak pomoći, potpore i poticanja tijekom školovanja (Bilić, Buljan-Flander, Hrpka, 2012, prema Dubowitz, Pitts i Black, 2004). Ovaj oblik zanemarivanja češće se javlja kod neobrazovanih roditelja, roditelja s psihičkim bolestima ili socijalno ugroženih roditelja, jer oni često ne smatraju školovanje važnim i bitnim (Bilić, Buljan-Flander, Hrpka, 2012).

Obrazovno zanemarivanje djeteta predstavlja ozbiljan problem koji može imati dugotrajne negativne posljedice na djetetov razvoj i buduće mogućnosti. Ovaj oblik zanemarivanja uključuje nedostatak pomoći, potpore i poticanja tijekom školovanja. Primjeri obrazovnog zanemarivanja su:

- nedostatak pomoći pri učenju: roditelji ili skrbnici ne pružaju djetetu pomoć kod domaćih zadataka, ne pomažu mu da razumije školske zadatke ili ne osiguravaju potrebne resurse za učenje
- nedostatak nužne opreme za školovanje: dijete nema pristup osnovnim školskim potrepštinama kao što su udžbenici, bilježnice, olovke, računalna oprema ili Internet
- neprisustvovanje roditeljskim sastancima: roditelji ili skrbnici ne sudjeluju u roditeljskim sastancima, ne prate napredak djeteta u školi i ne surađuju s učiteljima kako bi podržali djetetovo obrazovanje
- neredovito pohađanje škole: dijete često izostaje iz škole bez opravdanog razloga, što može dovesti do zaostajanja u učenju i socijalnoj izolaciji.

Obrazovno zanemarivanje je češće među roditeljima koji su neobrazovani, psihički bolesni ili socijalno ugroženi. Takvi roditelji često ne prepoznaju važnost obrazovanja i ne smatraju ga prioritetom. Kao rezultat, djeca iz ovih obitelji mogu imati ozbiljne poteškoće u školi, što može utjecati na njihove buduće obrazovne i profesionalne mogućnosti. Posljedice obrazovnog zanemarivanja uključuju:

- smanjena akademska postignuća: djeca koja su obrazovno zanemarena često imaju lošije ocjene i manju motivaciju za učenje
- niski samopouzdanje i samopoštovanje: nedostatak podrške može negativno utjecati na djetetovu percepciju vlastite vrijednosti i sposobnosti

- ograničene buduće mogućnosti: djeca koja nisu adekvatno obrazovana imaju manje šanse za upis u visokoškolske ustanove i pronalaženje zadovoljavajućeg zaposlenja.

Borba protiv obrazovnog zanemarivanja zahtijeva angažman cijele zajednice, uključujući škole, socijalne službe i nevladine organizacije. Potrebno je pružiti podršku roditeljima i skrbnicima kako bi razumjeli važnost obrazovanja i osigurali djeci potrebne resurse i pomoć za uspješno školovanje.

#### **5.1.4 Medicinsko ili zdravstveno zanemarivanje djeteta**

Medicinsko ili zdravstveno zanemarivanje od strane roditelja uključuje nebrigu o djetetovoj zdravstvenoj zaštiti, što podrazumijeva zanemarivanje potreba za savjetovanjem s liječnikom u slučaju bolesti i/ili ozljede, izostanak redovitih cijepljenja i sistematskih pregleda, te slične radnje. Ova vrsta zanemarivanja može početi već tijekom trudnoće. Primjer prenatalnog zanemarivanja je nemirovanje tijekom trudnoće kada je ono medicinski uvjetovano (Bilić, Buljan-Flander, Hrpka, 2012).

Nadalje, medicinsko zanemarivanje može uključivati:

- odbijanje ili neosiguravanje nužne medicinske skrbi za dijete
- nepoštivanje medicinskih preporuka i uputa liječnika
- nedostatak brige o kroničnim bolestima ili stanjima koja zahtijevaju kontinuiranu medicinsku pažnju
- zanemarivanje higijenskih uvjeta koji mogu utjecati na zdravlje djeteta.

Posljedice medicinskog zanemarivanja mogu biti ozbiljne i dugotrajne, uključujući pogoršanje zdravstvenog stanja, razvoj kroničnih bolesti, pa čak i smrt. Stoga je važno pravovremeno prepoznati i reagirati na znakove medicinskog zanemarivanja kako bi se osiguralo da djeca dobiju odgovarajuću zdravstvenu skrb i zaštitu.

Većina djece osjećaju sram i nelagodu, ali i strah da bi govorili o stvarima koje im se događaju. *„Budući da teško mogu prihvatiti činjenicu da ih roditelji zlostavljaju, pokušavaju to objasniti svojim doprinosom takvom stanju, a osobito kad je riječ o seksualnom zlostavljanju. Istodobno je prisutan sram da će se saznati da ih ni njegovi roditelji ne vole, već zlostavljaju, da žive u*



*nedoličnim, nehumanim uvjetima*“ (Bilić, 2012). Potrebno je puno razgovora sa stručnim osobama, kako bi se dijete oslobodilo straha i srama te otvoreno pričalo o problemu koji je prisutan. Važno je da učitelji razredne nastave učestalo poučavaju učenike, ali i roditelje o mogućim posljedicama djeteta koja su zlostavljana i/ili zanemarivana. Treba se otvoreno pričati o takvim stvarima kako pojedinac ne bi mislio da se to samo njima događa. Unutar razredne zajednice potrebno je stvoriti ugodno ozračje u kojem se svaki pojedinac osjeća sigurnim te ima povjerenje u svoga učitelja. Time učenici trebaju imati puno povjerenje u učitelja te znati da se njemu mogu obratiti u bilo kojoj situaciji. Nastaje problem u kojem postoji kolizija odgoja i obrazovanja u odgojno-obrazovnoj instituciji i privatnosti svake obitelji u kojem se susreću odgojno-obrazovna institucija i privatnost svake obitelji. Međutim, kao takva institucija isključivo se treba gledati dobrobit djeteta, bez obzira ako se zadire u privatnost obitelji. Treba se spriječiti svaki oblik zlostavljanja ili zanemarivanja djeteta za njegovu daljnju dobrobit.

## 6. NASILJE U ŠKOLSKOM KONTEKST

Učitelji razredne nastave sve češće uočavaju razne oblike zlostavljanja unutar škole, odnosno unutar razreda. Nasilje je prisutno među vršnjacima, ali i među roditeljima i djelatnicima ustanove. Nasilje u školama može proizaći iz različitih faktora. Stanje unutar obitelji ima značajnu ulogu. Djeca koja su izložena nasilju kod kuće često prenose takvo ponašanje u školu. Društveni pritisci i potreba za pripadanjem grupi također mogu potaknuti nasilje, dok učestala izloženost nasilnim sadržajima u medijima može normalizirati agresivno ponašanje. Po načinu izražavanja nasilni postupci prema vršnjacima mogu biti:

- a) izravni (otvoreni): fizički (udaranje, potezanje, uništavanje stvari) ili verbalni (vikanje, vrijeđanje, nazivanje ružnim imenima, izazivanje straha prijateljima);
- b) neizravni (prikriveni) koji širenjem glasina, kleveta, laži i neistinitih priča žele nanijeti žrtvi štetu, boli ili narušiti bliske odnose i prijateljstva, a da pri tome nasilnik nastoji ostati nepoznat (Bilić, 2012 prema Bilić, 2010).

U navedenim oblicima nasilja mogu se izdvojiti četiri podvrste nasilnog ponašanja:

- emocionalno nasilništvo koje je usko povezano s prijašnja dva te uključuje namjerno isključivanje djeteta koje je izloženo nasilnom ponašanju iz zajedničkih aktivnosti razreda ili dječje grupe
- ignoriranje
- kulturalno nasilništvo koje podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi
- ekonomsko nasilništvo koje uključuje krađu i iznuđivanje novca (Sesar, 2011).

Četiri su karakteristična profila koja se mogu razlikovati u okviru vršnjačkog nasilja:

- djeca koja su izložena nasilju
- djeca koja se nasilno ponašaju

- djeca koja doživljavaju nasilje, ali ga i sami čine
- djeca koja ni na koji način ne sudjeluju u vršnjačkom nasilju (Sesar, 2011 prema Salmivalli i sur., 1996).

Sudioništvo u vršnjačkom nasilju prediktor je kratkotrajnih i dugotrajnih psiholoških poteškoća. Poremećaji raspoloženja, anksiozni poremećaji i problemi u ponašanju česte su posljedice vršnjačkog nasilja (Sesar, 2011).

Moderno doba donosi i brojne nove probleme. Napretkom tehnologije sve je više nasilja preko Interneta koje se naziva online nasiljem (eng. Cyberbullying). „*Definira se kao namjerno i ponavljano nasilno ponašanje pojedinaca ili skupina s ciljem nanošenja štete, boli ili povreda drugima uporabom elektroničkih uređaja*“ (Bilić, 2012). Ova vrsta nasilja odvija se putem online poruka te raznih društvenih mreža, poput TikTok-a, Facebook-a, Instagram-a i brojnih drugih. Bilić (2012) prema Mason (2008) i Li (2008) naglašava da u transformaciji od fizičkog na virtualno nasilje poprima nove oblike. Primjerice:

- a) „Rat teksto“ (eng. text war) predstavlja uporno ponavljanje okrutnih poruka (Bilić 2012 prema Hinduja, Patchin, 2008).
- b) Online prijetnje o fizičkom ozljeđivanju, otkrivanju tajni, objavljivanju fotografija i sl., odnosno ucjene kojima se traži novac ili slanje fotografija
- c) Slanje videoporuka koje ismijavaju ili sramote određenu osobu, poput objavljivanja aktova, djelomično golih ili preuređenih fotografija (eng. sexting).
- d) Stvaranje izmišljenih priča i objavljivanje na mrežnim stranicama, slanje uvredljivih komentara, dezinformacija, fotografija i slično na račun vršnjaka te poticanje ostalih na sudjelovanje u grupnoj mržnji.
- e) Krađa identiteta, odnosno lažno predstavljanje i slanje lažnih informacija.
- f) Javno isključivanje pojedinaca iz online grupa.

Djeca se sve više zatvaraju u sebe i zahtijevaju sve više privatnosti. Imaju mobilne uređaje od najranije dobi te se znaju njima izvrsno služiti. Mogu postaviti i lozinku za ulazak u mobitel, poruke na mobitelu, fotografije i slično. Iz tog je razloga roditeljima teže pratiti što se zbiva u životu njihove djece. Neki nisu upućeni što njihova djeca rade i/ili gledaju na mobilnim uređajima. Brojna djeca koja trpe bilo koji oblik elektroničkog nasilja zatvaraju se u sebe. Mogu osjećati sram i nelagodu zbog stvari koje su učinili ili koje su im učinjene te se ne žele povjeriti nikome iz svoje

okoline. Nerijetko se događa da djeca počine samoubojstvo jer se nisu mogla i znala nositi s uvredama koje su dobivala online.

Nasilje koje se događa u školi lakše je uočljivije te se lakše pronalazi počinitelj, ali „*elektroničko nasilje najčešće se i događa izvan škole, odnosno lokacija nije poznata. Može se događati bilo gdje i bilo kad i u bilo kojem vremenu - „non-stop nasilje“, a omogućeno je da identitet počinitelja ostane neotkriven. Žrtve elektroničkog nasilja obično ne znaju tko ih zlostavlja, ne mogu se suprotstaviti, braniti ni zaštititi, a u tome im malo mogu pomoći njihovi učitelji i roditelji. Upravo anonimnost daje počiniteljima osjećaj da mogu nekažnjeno kršiti sve norme i pravila, a uz to nemaju ni jasnu povratnu informaciju o tome kakvu je štetu drugome prouzročilo njihovo ponašanje*“ (Bilić, 2012). Kada je identitet nepoznat dobije se dodatna hrabrost za uputiti riječi koje se nikada ne bi uputile u stvarnom životu. Iza lažnih profila mogu se kriti i vrlo mlada, maloljetna djeca, koja su još nezrela te ne znaju težinu riječi.

Važno je biti upoznat što i koga djeca gledaju, kakve sadržaje prate te s kime komuniciraju. Djecu se uči da nepoznate osobe ne smiju pustiti u svoj dom, međutim putem društvenih mreža lako ih se pušta u svoju privatnost jer smatraju da su zaštićeniji, ali iza brojnih profila ne mora stajati osoba za koju s netko predstavlja. Zbog brojnih opasnosti s kojima se djeca i mladi mogu susresti na Internetu važno je provoditi što više edukativnih sadržaja u svrhu suzbijanja bilo kojeg oblika elektroničkog nasilja. Također, učenici trebaju biti upoznati koja su njihova prava, ali i da se trebaju obratiti odrasloj osobi u slučaju bilo kakvih problema na Internetu. Nasilje u školama zahtijeva sveobuhvatan pristup koji uključuje cijelu školsku zajednicu. Edukacije, prevencije i intervencija ključni su za stvaranje sigurnog okruženja u kojem se svi učenici mogu osjećati sigurno i razvijati svoje pune potencijale. U školi se treba poticati poštovanje i suradnja. Na taj se način smanjuje mogućnost pojave nasilja. Učenici trebaju osjećati da su dio zajednice gdje se cijeni različitost i gdje se svaki pojedinac osjeća prihvaćeno i podržano. Uspješna borba protiv nasilja ne samo da poboljšava kvalitetu školskog života, već i doprinosi izgradnji zdravijeg i sigurnijeg društva.

## 7. FUNKCIONALNA I DISFUNKCIONALNA OBITELJ

Današnje obitelji nisu kao nekadašnje. Dolazi do puno više sukoba i nesklada unutar obitelji. One se mijenjaju, transformiraju, ali osjećaj pripadnosti „obitelji“ i dalje je prisutan. Obiteljske grupe su doživjele promjene. U osnovi obitelj ima dvije funkcije: ona osigurava biološki opstanak i izgrađuje osnovne ljudske osobine čovjeka (Nikolić i sur., 2008).

### 7.1 Funkcionalna obitelj

Funkcionalna obitelj najbolja je i najzdravija zajednica za svakog pojedinca. Teško je dati jednu opću definiciju normalne, zdrave odnosno funkcionalne obitelji (Nikolić i sur., 2008). Unutar takve zajednice ostvaruju se sve emocionalne, tjelesne, duhovne i socijalne potrebe pojedinca. Također, funkcionalna je ona obitelj kojom se stvaraju uvjeti za razvoj zdravih i zrelih članova u granicama njihovih intelektualnih i kreativnih potencijala (Marangunić, 2008). Dijete je u središtu te se treba gledati njegov interes. On unutar funkcionalne obitelji uči o sebi, drugim i svijetu oko sebe. U potpunosti ima priliku razvijati sve svoje kompetencije. Normalna (funkcionalna) obitelj je ona obitelj koja tijekom svog životnog ciklusa funkcionira u četiri osnovna područja:

1. osobno funkcioniranje
2. bračno funkcioniranje
3. roditeljsko funkcioniranje
4. socioekonomsko funkcioniranje.

Obitelj koja ne funkcionira u jednom ili sva četiri navedena područja jest disfunkcionalna obitelj (Marangunić, 2008). Nažalost, sve se češće nalazi u situacijama gdje se vidi da jedno od ova četiri osnovna područja ne funkcionira. Sve kreće od roditelja i od njihovog slaganja ili ne slaganja. Kada su roditelji zadovoljni sami sobom te njihovim odnosom, to zadovoljstvo i ljubav prenose i na dijete. Svojim primjerom pokazuju djetetu što znači biti voljen te na koji način voljeti. U funkcionalnim obiteljima granice su jasno određene i prikladne, a potrebe za pojedinačnom privatnošću i onom unutar odnosa se poštuju. Komunikacija u tim obiteljima je djelotvorna uz slobodno izražavanje emocija. U njima postoji humor i optimizam i više se pregovara nego što ima

kompromisa i pomirbi. Uspješnija je ona obitelj koja u kombinaciji ima većinu slijedećih točaka: uspostavljen i podržan zakonit autoritet, uspostavljen i podržan stabilan sustav pravila, podjela odgojnog ponašanja, djelotvorno i stabilno podizanje djece i vještina održavanja braka, postavljeni ciljevi prema kojima će cijela obitelj i pojedinac stremiti, dovoljno fleksibilnosti i prilagođavanje normalnim razvojnim izazovima, kao i neočekivanim krizama (Ljubetić, 2007, prema Becvar i Becvar, 1996, 124). Na Slici 12 te Slici 13 prikazani su uradci na temu „Moja obitelj“. Iz likovnih uradaka vidi se da se radi o djeci koja odrastaju u funkcionalnim obiteljima. Na Slici 12 vidi se da su svi članovi obitelji jednake visine, što znači da su svi jednako važni i ravnopravni. Na Slici 13 prikazani su roditelji i dijete, kao i kućni ljubimac pas. Obitelj se nalazi na livadi uz zalazak sunca.

**Slika 12: Fotografija likovnog uratka djeteta na temu „Moja obitelj“.**



**Izvor: K.C., 5,5 godina**

**Slika 13: Fotografija likovnog uratka djeteta na temu „Moja obitelj“.**



Izvor: V.S., 6 godina

## 7.2 Disfunkcionalna obitelj

Disfunkcionalna obitelj je obitelj u kojoj prevladava nepovjerenje, sukobi, a najčešće i razni oblici nasilja. Unutar ovakve obitelji, dijete ne može ispuniti svoj potencijal. Ne dobiva potrebnu pažnju, odnosno ne ostvaruje emocionalne potrebe pojedinca. U takvoj obitelji najčešće prevladava omalovažavanje te dijete ima osjećaj da nije dovoljno dobro. Takvim odnosima ostavljaju se brojne posljedice i teškoće u daljnjem životu djeteta. „*Od internaliziranih teškoća kod zlostavljane djece najčešće se javljaju simptomi anksioznosti i depresije. Zbog isprepletenih osjećaja prevarenosti i nemoći kod djece čija iskustva dominantno obilježuje prijetnja javlja se anksioznost*“ (Bilić, 2012). Pojavu depresivnih simptoma, osobito kod djece koja su zanemarivana, emocionalno i seksualno zlostavljana, znanstvenici povezuju uz gubitak osjećaja osobne vrijednosti koji se manifestira kao:

- a) osjećaj bezvrijednosti («Nisam ni zašto»)
- b) bespomoćnosti («Ne postoji način kako bih sebi mogao pomoći»)
- c) beznađa («Uvijek će biti ovako») (Bilić, 2012 prema Wenar, 2003).



**Slika 14: Fotografija likovnog uratka djeteta na temu „Moja obitelj“.**



**Izvor: M.M.W., 6 godina**

Na Slici 14 prikazana je obitelj djevojčice. Na likovnom uratku nedostaje majka, koja je u ovom slučaju minimalno prisutna u životu djevojčice. Roditelji su rastavljeni te nije zainteresirana za svoju kćer. Djevojčica prilikom crtanja negoduje te se brzo zasićuje zadane teme. To se vidi po gotovo nikakvim detaljima, primjerice sunce, stablo i sl. Usta su svima nasmijana što označava djevojčičino zadovoljstvo kada su svi zajedno bez majke. Prilikom razgovora s djevojčicom navodi kako najviše voli provoditi vrijeme sa svojim tatom i braćom, dok mamu uopće ne spominje.

Ovakve obitelji su one koje propadaju jer nisu u mogućnosti djelotvorno se suočiti sa životnim problemima (Ljubetić, 2007). Disfunkcionalna obitelj po definiciji Pinney i Glipp (1982) je obitelj koja nije u stanju prilagoditi se novonastalim uvjetima života. Disfunkcionalna obitelj koristi disfunkcionalne (patološke) obrasce. Oni se najčešće izražavaju kao:

1. fenomen „žrtvenog janjeta“ ili „crne ovce“
2. fenomen triangulacije



3. projektivna identifikacija
4. manična obrana od depresije
5. regulacija distance kao obrane od anksioznosti (Marangunić, 2008).

U fenomenu „žrtvenog janjeta“ ili „crne ovce“ određenog pojedinca iz obitelji stavlja se u prvi plan, smatrajući ga jedinim problemom obitelji. Fenomen triangulacije je fenomen uplitanja treće osobe u dijadni odnos. Obično je to najosjetljiviji član obitelji koji tim uplitanjem uspostavlja homeostazu obitelji. Projektivna identifikacija je nesvjesni proces kojim neugodne doživljaje (tuge, žalosti ili mržnje) prema jednom članu obitelji preuzima drugi član. Manične obrane od depresije brane ego od očaja i tek se njihovim djelovanjem može smanjiti bol i strah od vlastite destruktivnosti. Regulacija distance kao obrane od anksioznosti čest je disfunkcionalni (patološki) obrazac među bračnim partnerima kod kojih postoji strah od bliskosti i intimnosti. Primjerice, regulator distance može biti dijete koje ima noćne strahove i dolazi u krevet roditelja s ciljem da nema bliskosti između roditelja (Marangunić, 2008).

Obitelj svojim disfunkcionalnim obrascima u najtežim slučajevima vodi k razvoju težih duševnih bolesti kao što su psihoze i poremećaji ličnosti. U lakšim slučajevima vode k neurotičnim obrascima ponašanja (Marangunić, 2008).

Svaka disfunkcionalna obitelj ostavlja određene posljedice na pojedinca. Negdje u većoj, a negdje u manjoj mjeri. Mnogi se pojedinci ne izvuku od trauma i posljedica koje su dobili u takvim obiteljima. Djeca su velika odgovornost kojoj treba iznimno puno pažnje i ljubavi da bi izrasli u normalne i samostalne ljude. Disfunkcionalna obitelj je obitelj u kojoj dijete nije primarno, već su primarne potrebe roditelja. Unutar takve obitelji njeni članovi ne zadovoljavaju osnovne potrebe svakog člana. Roditelji su nezadovoljni sobom, što najčešće dovodi ponajprije do nezadovoljstva izabranim partnerom pa time i vlastitim djetetom, dok dijete ne zna što je zgriješilo. Nasilje, kao i nepovezanost s roditeljima postane mu normalno te ne zna za drugačiji način odgoja i pristup roditelja. Odrasta u zabludi da je takvo ponašanje normalno te raste i razvija se mišlju da je to ljubav. Takvo dijete kasnije ima emocionalne probleme, a brojni pojedinci razviju i psihičke probleme. Određeni se ne mogu nositi s takvim problemima pa traže stručnu pomoć u rješavanju istih. Međutim, postoje i oni koji nisu otvoreni za nikakvu psihološku pomoć. Nažalost, takve osobe mogu vrlo lako nastaviti isti odgoj koji su doživjele. Postoje primjeri gdje dijete iz zlostavljane obitelji i samo postane zlostavljač. Ne zna za drugačiji pristup odgoju, kao ni za

drugačiji način pokazivanja ljubavi. Smatra da je ispravno ono što čini. Na taj se način nastavlja niz zlostavljača unutar obitelji. Kako ne bi došlo do takvog niza, važnu ulogu imaju odgojitelji i učitelji. Oni su prvi koji mogu primijetiti probleme s kojima se susreću djeca. Upravo iz tog razloga, važno je s djecom razgovarati, stvoriti zajednicu od povjerenja. Važno je poznavati neverbalne znakove koje djeca mogu upućivati odrasloj osobi poput odgojitelja i učitelja. U slučaju da se pojedinac odluči na psihološku pomoć, trebaju godine kako bi se pojedinac riješio problema i trauma iz djetinjstva i nastavio normalno funkcionirati. Brojna djeca strahuju ili se srame o takvim stvarima razgovarati pa se za to odluče tek kada dođu u adolescentske godine. Traume drže dugo godina u sebi, dok ne shvate i prihvate da oni nisu krivi za ono što im se događalo, kao i da odluče da ne žele svojoj djeci ono što su oni proživljavali. Takvim osobama je iznimno teško jer nisu vidjele drugačije ponašanje, kao ni iskazivanje ljubavi. Zbog toga je potreban dodatni trud kako bi se uspješno riješili svojih trauma iz djetinjstva te nastavili normalno funkcionirati u današnjem svijetu te ispravno u svojoj obitelji.

## 8. LIKOVNO IZRAŽAVANJE EMOCIJA

Svako dijete svoje emocije pokazuje na drugačiji način, putem raznih oblika. Djeca koja su doživjela bilo koji oblik nasilja najčešće teško verbaliziraju svoje osjećaje. Ponekad im je lakše nešto napisati ili nacrtati, nego razgovarati. Znanstvenici (Bilić 2012 prema Steele, 2003; Malchiodi, 2003) navode da crtež može pomoći djeci na različite načine:

- Crtanjem se ostvaruje siguran način izražavanja iskustava i osjećaja koje je riječima teško opisati.
- Dijete napušta pasivnu ulogu i aktivno pokušava eksternalizirati traumatsko iskustvo.
- Crtanjem se ostvaruje mogućnost distanciranja od traumatskog iskustva.
- Osjećaji preneseni na papir daju djetetu osjećaj kontrole i moći nad njima
- Ovladavanja iskustvom pomažu djeci da se osjećaju sigurnije.
- Crtanje djeluje samoumirujuće, olakšava posttraumatske reakcije i nametljive misli te ublažava druge učinke stresa.
- Sve navedeno pomaže djetetu da se osjeća lagodnije, doprinosi smanjivanju anksioznosti i depresivnih raspoloženja.
- Crtež olakšava verbalno izvješće, pomaže da verbalni iskaz bude jasniji, a priča strukturirana.

Prilikom analize likovnih uradaka učenika važno je biti upoznat s značenjem boja, kao i njihovo psihološko djelovanje na pojedinca. Bilić, 2012 prema Malchiodi, 2001 „*ističe da je crtež sredstvo prenošenja bolnih iskustava, neizgovorenih strahova, tjeskobe i krivnje. Povezanost umjetničkog izražavanja i ljudske psihe, element je koji se proteže kroz povijest čovjeka. Psihoanalitički orijentirani terapeuti tijekom analize crteža promatraju, ne samo sam crtež, već i prazan prostor koji ga okružuje, a koji, ako je izražen u velikoj mjeri, može ukazivati na autoagresivnost ili depresiju puno prije nego dijete bude sposobno isto verbalizirati ili pokazati kroz ponašanje.*“ Jačina pritiska olovke može korelirati s agresijom koju dijete osjeća iznoseći taj sadržaj (Kušević, Greguraš, 2020). Nastavom likovne kulture ostvaruje se mogućnost „vizualnog dijaloga“ i komuniciranja osjećaja bez riječi pa zbog toga može imati blagotvorne i terapijske učinke za ovu skupinu djece (Bilić, 2012). Upotreba boja u crtežu isto tako je značajan čimbenik koji

opserviramo (Kušević, Greguraš, 2020). Prije svake analize likovnog uratka polazi se od osnovnog znanja o bojama.

### 8.1 Psihološko djelovanje i simbolika boja

Iz likovnog uratka učenika može se „pročitati“ mnogo toga. Prvo što se primijeti su korištene boje. Boja je fizikalna osobina svjetlosti određena frekvencijom titraja svjetlosti, uvjetovana nekim izvorom svjetlosti. Razne frekvencije svjetlosti daju u oku dojam različitih boja. Krug boja sadrži primarne boje te sekundarne boje koje nastaju njihovim miješanjem (Brešan, 2006). Boje unutar kruga dijele se na tri grupe:

1. osnovne boje
2. sekundarne boje
3. tercijarne boje (Jakubin, 1990).

Osnovne boje su crvena, plava i žuta. Sekundarne boje nastaju miješanjem dviju osnovnih boja, a to su: ljubičasta, zelena i narančasta (Jakubin, 1990). U tercijarne boje spadaju sve boje koje nastaju miješanjem jedne osnovne i jedne sekundarne boje.

Akromatske boje bijela, crna i siva su neboje s karakterističnom svjetlosnom vrijednosti za razliku od kromatskih boja koje su određene tonom, intenzitetom i valerom. Bijela, crna i siva nisu kromatske boje jer nemaju svoje karakteristično valno područje, nego ovise o stupnju osvjetljenja; sposobnosti površine da jače ili slabije apsorbira sva valna područja bijele svjetlosti. Postoje i tercijalne boje koje nastaju miješanjem sekundarnih boja: narančasta + zelena = oker, zelena + ljubičasta = maslinastozelena, narančasta + ljubičasta = crvenkastosmeđa. Tercijalne boje imaju zemljani karakter i djeluju mirno i stabilno (Brešan, 2006).

Boje kod ljudi izazivaju određene reakcije. One svojim isijavanjem djeluju na organizam i na ljudsku psihu. Boje na osobe utječu nesvjesno. Utječu na raspoloženje i ćud. Svaka boja ima određen psihološki efekt - mentalni i emocionalni. U slijedećim primjerima iznijet će se djelovanje i simbolika boja koje se najčešće susreću u životu (Jakubin, 1990).

- Crvena ima najjači intenzitet od svih boja i najveću privlačnost. Djeluje snažno, nasrtljivo, uzbuđujuće, razdražujuće i raspoložujuće. Njome se ubrzava bilo i povećava krvni tlak, mišićnu napetost i disanje. Simbolizira radost, ljubav, veselje, strast. „*Tamnocrvena simbolizira čežnju, neslogu, bijes, okrutnost, mržnju, zloću, mučenje, borbu: boja đavla,*

*boja ognja i krvi. Crvena je boja revolucionarnih zastava skoro svih naroda i svih vremena“ (Jakubin, 1990).*

- Ružičasta simbolizira nježnost, sramežljivost i čuvanje tajni. (Jakubin, 1990).
- Žuta je boja svjetla, topline i mudrosti. Simbolizira znanje i ljudske misli. Zelenkastožuta djeluje neugodno, nelagodno i bolesno. Crvenkastožuta djeluje ugodno i budi osjećaj topline i zadovoljstva (Jakubin, 1990).
- Narančasta boja djeluje simbolizira svečanost i veselje, kao i plodnost i bogatstvo. (Jakubin, 1990).
- Zelena djeluje blago i umirujuće. Stvara unutrašnji mir. Sugerira odmor i ozdravljenje. Djeluje odmarajuće, naročito na vid. Plavozelena djeluje otrovno. Simbolizira mir grančica masline kao simbol mira, a lovorov list kao simbol besmrtnosti), vjeru, nadu, besmrtnost i obožavanje (Jakubin, 1990).
- Plava je boja pasivna i hladna, ali djeluje ugodno i čeznutljivo. Ona je u pogledu djelovanja suprotna crvenoj. To je najmirnija boja najviše prigušuje i rashlađuje, a duh vodi razmišljanju i osjećajima. Potiče na koncentraciju. Simbolizira vjernost, istinu, tišinu, besmrtnost, jasnoću, nebeske daljine, aristokraciju, duhovitost i plemenitost (Jakubin, 1990).
- Ljubičasta djeluje svečano, očaravajuće, ali potiče na patnju. Ima neko tajanstveno, mistično djelovanje. Simbolizira čarobnjaštvo, pokoru, strpljenje i dobrotu (Jakubin, 1990).
- Grimizna ili purpurnocrvena kombinira svojstva crvene i plave boje jer nastaje miješanjem ovih dviju boja. „*Djeluje dostojanstveno, bogato i impresivno. To je boja časti. Utječe na sabranost i samosvijest. Simbolizira kraljevstvo, čast, starinu i visoki društveni položaj“* (Jakubin, 1990).

Bijelo, crno i sivo, iako nisu boje, ipak su sposobne da izazovu određena raspoloženja, ali ona nisu tako izražena kao ona izazivana šarenim bojama.

- Bijela boja je boja svjetla. Sjajna je i nježna. Ona umara kao i jako svjetlo. Izaziva osjećaj širine i poštovanja. Simbolizira čistoću, red, jedinstvo, nevinost, svetkovanje, istinitost, poštenje i nezavisnost (Jakubin, 1990).

- Crna karakterizira nedostatak svih boja, prema tome nestaju svi podražaji na organizam. Izaziva osjećaj praznine i straha. Simbolizira žalost, tajanstvenost, brigu, nedaće, smrt, nesreću i teror (Jakubin, 1990).
- Siva djeluje mirno i ozbiljno. Ona je idealna u kombinaciji sa šarenim bojama jer ih međusobno usklađuje. Simbolizira poniznost, bijedu, siromaštvo i ništavilo (Jakubin, 1990).

## 8.2 Psihološko djelovanje i simbolika crta

Kao što boja ima važnu ulogu u likovnom uratku učenika, tako važnu ulogu ima i crta. Mnogi su znanstvenici proučavali crtu i njenom psihološkom djelovanju, izražajnošću i simbolikom. Jakubin konstatira da „*crte koje izražavaju neke osjećaje i imaju svoja simbolička značenja redovito nose u sebi one osobine koje su svojstvene gestikulaciji prilikom pojedinih osjećaja ili prirodnim procesima i zakonitostima. Osim toga, crta može najizrazitije od svih likovnih elemenata izraziti puls, karakter, temperament i emocionalna stanja osobe koja crta.*“ Crta je osnovni likovni element crteža. Crta nastaje gibanjem toče ili suženjem polja (Jakubin, 1990). Crta je trag koji ostavlja vrh olovke, krede, pera, kista, ugljena i drugo (Brešan, 2006). U slijedećim primjerima iznijet će se najosnovnije linearne simbole, djelovanja i izražajne mogućnosti crta (Jakubin, 1990).

- Vodoravna crta djeluje mirno, opušteno, statično pa i simbolizira mir, opuštanje, smrt i blagostanje (Jakubin, 1990).
- Okomita crta suprotno vodoravnoj crti. Izaziva osjećaj okomitog kretanja, uzrasta, uzdignuća i življenja. Simbolizira život i rast (Jakubin, 1990).
- Dijagonale ili kose crte u raznim smjerovima izazivaju osjećaj kretanja, gibanja i prostornosti (Jakubin, 1990).
- Obješena (konkavna) crta izaziva osjećaj lijenosti i umora (Jakubin, 1990).
- Ispupčena crta ostavlja dojam energije, volje i otpora (Jakubin, 1990).
- Blago valovita crta ulijeva osjećaj nježnosti, blagosti, elegancije, ljepote, lakih emocija i ženstvenosti (Jakubin, 1990).
- Izlomljene crte izazivaju osjećaj grubosti, energije i muškosti (Jakubin, 1990).

- Slobodna krivulja ostavlja dojam pokreta gibanja oznake rasta, nemira, veselja, bojazni ,mržnje i boli. Ovisno o njenom gibanju po plohi i njezinom tvrđem ili mekanijim karakteru (Jakubin, 1990).

### **8.3 Proporcija**

Kao što se uoči boje na likovnom uratku, tako se može uočiti i proporcije nacrtanih osoba, stvari i slično. Proporcija označava međusobni odnos veličina djelovanja neke cjeline. Riječ proporcija je latinskog podrijetla, a znači razmjer. Razmjer je odnos više veličina (Jakubin, 1990). U likovnoj umjetnosti u djetetovu likovnom izražavanju i stvaranju često se javlja disproporcionalnost uvećanjem glave u odnosu na tijelo, izduživanjem ili skraćivanjem ruku ili nogu i naglašavanjem važnosti osoba njihovom veličinom. Na Slici 15 vidi se neproporcionalnost trupa u odnosu na glavu, ruke te noge. Ta disproporcionalnost ne znači da taj likovni rad ne valja. To je jedan od načina dječjeg likovnog izražavanja, odnosno njegova likovnog razvoja i sazrijevanja (Jakubin, 1990).

**Slika 15: Fotografija likovnog uratka djeteta na temu „Ja“.**



Izvor: K.C., 5 godina

Slika 16: Prikaz majke u odnosu na kuću.





**Izvor: djevojčica, 5,5 godina**

Na Slici 16 prikazana je majka i kuća. Na uratku vidi se značaj majke za dijete. Iz razloga što će dijete svoju majku nacrtati veću u odnosu na kuću koja je u realnosti veća od nje. Na taj način dijete nesvjesno pokazuje važnost i značaj svoje majke.

#### **8.4 Specifičnosti crteža zlostavljane djece**

- a) Ljudska figura česta je tema zlostavljane djece. U slučajevima gdje se dijete osjeća neželjeno, nesigurno i nedovoljno dobro najčešće se nacrtava kao mala figura koja se nalazi u donjem kutu papira (Bilić, 2012). Bilić (2012) prema Cantlay (1996) navodi da se trauma ogleda u crtežu koji uključuje veliku glavu, velike ruke, slabo integrirane dijelove tijela, pretjerane detalje.
- b) Lice mogu nacrtati s očima punim suza ili premale pa čak i zatamnjene. Ponekad mogu izraziti (Bilić, 2012). Nedostatak usta na crtežu ili ravna usta Bilić (2012) prema Briggs i Lehman (1985 prema Brooke, 2007) povezuju s tajnim okolnostima zlostavljanja, čuvanjem tajne ili upućuju na ljude koji ne mogu ništa reći.

- c) Crtež obitelji također može pokazati situaciju unutar obitelji. djeca najčešće izostave nacrtati člana obitelji koji ih zlostavlja, ali može ga nacrtati predimenzionirani ili u potpunosti umanjeno.
- d) Crtež kuće - seksualno zlostavljanu djecu osobito privlače crvene kuće, crvene zavjese ili vrata, a imaju tendenciju da izostave spavaću sobu ili je bizarno prikazuju (Bilić, 2012 prema Brooke, 2007).
- e) Crtež stabla kod zlostavljane djece, osobito mlađe dobi, identificirano je općenito odvajanje debla od krošnje ili mrtva stabla (Bilić, 2012).
- f) Crtež okoline u kojoj se učestalo prikazuje nevrijeme može biti indikator zlostavljanja djeteta. U takvim crtežima se uočava teško sjenčanje, potamnijelo nebo i sunce te kiša, a što simbolizira ili sugerira prijetnju (Bilić, 2012 prema Brooke, 2007).
- g) Specifični crteži – među djevojčicama, teško traumatiziranim zlostavljanjem, nerijetko se susreće crtež klauna, koji ukazuje na prikrivanje osjećaja nasmiješenom fasadom, dok dječaci kao simbol prikrivanja koriste sportske kacige zaštitnu opremu (Bilić, 2012 prema Kelley, 1984, str. 424).
- h) Kinetičke aktivnosti i boje – u crtežima zlostavljane djece često su prisutne škrabotine, točkice, nasilne teme (Bilić, 2012 prema Brooke, 2007). Sjenčanje upućuje na anksioznost (Bilić, 2012 prema Kondić, Dulčić, 2009).

*„Budući da zlostavljana djeca imaju problema s verbaliziranjem unutarnjih emocionalnih stanja i iskustava zbog straha, srama, obnavljanja traume i poteškoća memorije, likovno izražavanje putem simbola može im pomoći da spoznaju teško razumljiva iskustva eksternaliziraju i tako umanje simptome traume i osjećaje nemo“ (Bilić, 2012). Međutim, u psihoterapiji djece posredovanoj crtežom, nemoguće je pravilno tumačenje značenja crteža isključivom analizom i interpretacijama terapeuta, bez suradnje samoga djeteta, bez njegovog objašnjenja ili asocijacija (Kušević, Greguraš, 2020).*

Crteže treba interpretirati s oprezom, ali ne smiju se zanemariti jer mogu biti važan izvor informacija o zlostavljanju djeteta (Bilić, 2012). Bez obzira što dijete nacrtalo, važno je razgovarati o tome. Svaki likovni uradak treba se analizirati. Treba pratiti učestalost izražavanja istih motiva u likovnim radovima. Ukoliko se primijeti da tijekom određenog

vremena dijete izražava isti element u svome likovnom uratku treba ga se poticati na razgovor, ali ne ga siliti, već treba djetetu dati vremena kako bi se ohrabrilo te steklo povjerenje u osobu kojoj će se povjeriti o svom problemu. Bilo koji oblik komunikacije o određenom problemu može izazvati osjećaj nelagode, straha ili srama. Iz tog razloga djetetu treba dati vremena kako bi se ohrabrilo te počelo razgovarati o stvarima koje ga muče i s kojima se susreće.

## 9. LIKOVNI URADCI UČENIKA KOJI SU ZLOSTAVLJANI, ZANEMARIVANI ILI IZ DISFUNKCIONALNIH OBITELJI

Jedna od učiteljevih zadaća jest pratiti razvoj svakog učenika ponaosob. Potrebno se posvetiti svakom učeniku individualno te prepoznati eventualne probleme s kojima se susreće. Ponajprije, treba biti upoznat sa stvarnom situacijom koja se događa kod kuće te se na taj način može primjereno i na vrijeme reagirati. „Sugerira se da se ne donose zaključci o mogućem zlostavljanu na osnovi jednog crteža, već iz serije takvih crteža koji sadrže više karakterističnih znakova, koji se upotpunjeni informacijama dobivenim u razgovoru s djetetom“ (Bilić, 2012). Treba se kontinuirano pratiti likovno izražavanje djece, kako bi se znalo prepoznati eventualna odstupanja ili učestalo ponavljanje istih motiva. Kroz ponovljeno likovno izražavanje, djeca mogu postupno integrirati svoja traumatična iskustva u svoj emocionalni i kognitivni razvoj. Učitelji trebaju biti svjesni znakova koji mogu ukazivati na zlostavljanje, uključujući promjene u likovnom izražavanju djeteta. Iznenadne promjene u stilu i sadržaju crteža mogu biti indikatori problema. Prvom fotografijom prikazuje se likovni uradak djevojčice prije razvoda braka roditelja.

**Slika 17: Fotografija likovnog uratka djeteta na temu „Ja“.**



**Izvor: djevojčica, 4,5 godine**

Na Slici 17 prikazan je likovni uradak na temu „Ja“. Djevojčica je nacrtala kako vidi sebe te pokraj nje nacrtala je i srce koje simbolizira ljubav prema samoj sebi. Koristila je vedre boje.

**Slika 18: Fotografija likovnog uratka djeteta na temu „Moja obitelj“.**



**Izvor: djevojčica, 4,5 godine**

Na Slici 18 prikazan je likovni uradak djevojčice tijekom razvoda braka roditelja. Prikazuje svoju obitelj crvenim flomasterom što može upućivati na djetetovu uznemirenost. Tata, kao i braća imaju dvije oštre linije na čelu što ukazuje da su ljuti. Izrazi lica pokazuju da je svaki član obitelji tužan, ljut ili zbunjen.

**Slika 19: Fotografija likovnog uratka djeteta na temu „Šuma“.**





**Izvor: djevojčica, 4,5 godine**

Na Slici 19 prikazan je likovni uradak iste djevojčice tijekom rastave braka roditelja. Koristeći crnu aboju izražava svoje tužno raspoloženje zbog rastave roditelja.

**Slika 20: Fotografija likovnog uratka djeteta na temu „Priroda“.**

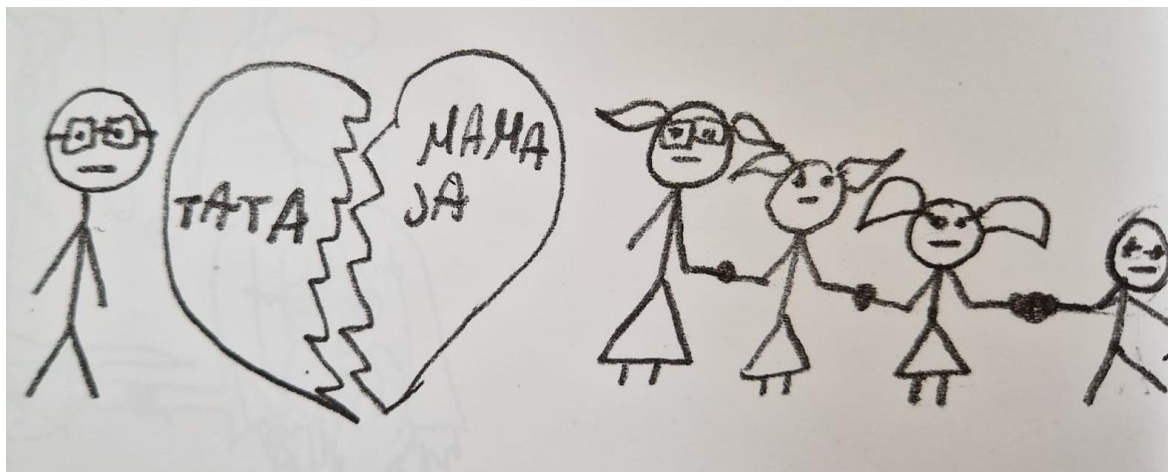


**Izvor: djevojčica, 4,5 godine**

Na Slici 20 prikazana je fotografija likovnog uratka kojeg je djevojčica napravila nakon razvoda roditelja. Vidi se motiv cvijeta koje je napravila u vedrim bojama, ali postoji i motiv oblaka iz kojih pada kiša. Motiv oblaka i kiše simbolizira i daljnju tugu povezanu s rastankom roditelja. Nakon razgovora s djevojčicom može se zaključiti da je još uvijek žalosna zbog rastave roditelja te zato što rjeđe viđa tatu, ali je sretna što za vikend ide spavati kod tate. Djevojčica polako prihvaća razvod roditelja, ali treba još puno razgovora kako bi djevojčica to u potpunosti prihvatila.

**Slika 21: Fotografija likovnog uratka djeteta izloženog rastavi braka roditelja na zadanu temu „Moja obitelj se promijenila. Nacrtaj sliku o tome“.**





**Izvor: Sv. Ana Caritasov dom za žene i djecu ŽON: Iz materijala prikupljenih u radu sa žrtvama obiteljskog nasilja (Rijeka, 1993. – 2018.)**

Na Slici 21 prikazan je likovni uradak na temu „Moja obitelj se promijenila“. Na crtežu se može vidjeti otac na jednoj strani te majka s djecom na suprotnoj strani. Srce koje bi trebalo simbolizirati ljubav nacrtano je puknuto na pola. Dijete je nakon rastave braka roditelja otišlo s mamom, dok je tata ostao s druge strane, odnosno sam.

**Slika 22: Fotografija likovnog uratka djeteta na temu „Moja obitelj“.**



**Izvor: P.I., 6 godina**

Na Slici 22 prikazan je likovni uradak na temu „Moja obitelj“. Ono što je odmah uočljivo je da se djevojčica nacrtala dosta niže, nego ostatak obitelji. U crtežu ima puno detalja, poput trepavica i rumenih obraza. Svima na licima stoji osmeh. Međutim, nakon razgovora s djevojčicom saznalo da se osjeća loše zbog toga što ju roditelji više ne žele voziti na gimnastiku kojom se bavila. Razlog tomu je što imaju previše obaveza oko starijeg brata i sestre te ju ne stižu od njihovih izvanškolskih aktivnosti voditi na gimnastiku. Ovdje se radi o obitelji koja nije željela treće dijete te ga zanemaruju jer imaju obaveza oko starije djece. Ljubav pokušavaju nadomjestiti kupovanjem različitih darova, primjerice najnovijih igračaka.

**Slika 23: Fotografija likovnog uratka djeteta na zadanu temu „Moja obitelj: u vrijeme svade“.**



**Izvor: Sv. Ana Caritasov dom za žene i djecu ŽON: Iz materijala prikupljenih u radu sa žrtvama obiteljskog nasilja (Rijeka, 1993. – 2018.)**

Na Slici 23 prikazan je likovni uradak na temu „Moja obitelj: u vrijeme svade“. Iz priloženog se vidi da je dijete žrtva obiteljskog nasilja. Dijete je nacrtalo oca koji je htio baciti staklenu čašu majci u glavu. Na istu temu može se vidjeti i Slika 24.

**Slika 24: Fotografija likovnog uratka djeteta na zadanu temu „Moja obitelj: u vrijeme svade“.**



**Izvor: Sv. Ana Caritasov dom za žene i djecu ŽON: Iz materijala prikupljenih u radu sa žrtvama obiteljskog nasilja (Rijeka, 1993. – 2018.)**

Na Slici 24 prikazan je likovni uradak na istu temu kao i prethodna Slika 23 „Moja obitelj: u vrijeme svađe“. Kao i u prethodnom slučaju, dijete je žrtva obiteljskog nasilja, a objašnjenje nacrtanog je da otac vuče majku za kosu, dok se majka drži za njegove noge. Dijete se nacrtalo kako brani mamu u spavaćoj sobi.

**Slika 25: Fotografija likovnog uratka djeteta na zadanu temu „Pamtim, vidio sam najgoru svađu u obitelji“.**



**Izvor: Sv. Ana Caritasov dom za žene i djecu ŽON: Iz materijala prikupljenih u radu sa žrtvama obiteljskog nasilja (Rijeka, 1993. – 2018.)**

Na Slici 25 prikazan je likovni uradak na zadanu temu „Pamtim, vidio sam najgoru svađu u obitelji“. Dijete je nacrtalo svoju obitelj kako sjede zajedno za stolom. Otac za stolom pije i viče na majku te pušta glasnu muziku i prigovara.

Likovno izražavanje je važno sredstvo za zlostavljajuću djecu, omogućujući im da svoje emocije i iskustva izraze neverbalno, putem likovnog uratka. Svatko je individua za sebe te ne postoje dva jednaka likovna uratka. Bez obzira bio problem isti osoba se neće na jednaki način nositi s problemom. Netko može verbalizirati što ga muči, dok su drugi samozatajni. Zbog toga je teško procijeniti što dijete poručuje likovnim uratkom bez da se razgovara s njime. Ne smije se nagliti niti brzo zaključivati. Potrebno je određeno vrijeme i kontinuirano praćenje djeteta kako bi se uvidio problem. Treba intenzivno pratiti način izražavanja kako bi se moglo pravovremeno reagirati. Likovno izražavanje zlostavljajućeg, zanemaranog ili djeteta iz disfunkcionalne obitelji nije samo način izražavanja emocija, već i iskustvo koje pomaže djetetu da procesuiraju traumu, shvati što se dogodilo ili što se događa te da pronađe snagu i način za prevladavanje teškoća.

Svakako je preporučljivo konzultirati se i sa stručnim suradnicima kako bi se našlo adekvatno rješenje i način reagiranja na problem.



## 10. ZAKLJUČAK

Teško prihvatljivo, ali nasilje postaje dio svakodnevice. Sve je češći svaki oblik nasilja nad djecom. Može biti fizičko, emocionalno, seksualno zlostavljanje i zanemarivanje. Bez obzira o kojem obliku zlostavljanja se radi važno je pravovremeno reagirati, kako bi posljedice bile što manje. Dijete je u središtu, kao i njegova dobrobit. Odgojitelji i učitelji provode najviše vremena s djecom te na taj način mogu i moraju pratiti njihov razvoj i napredak. Bez obzira o kojem se obliku zlostavljanja radi važno ga je pravovremeno prepoznati te sukladno s tim i reagirati.

Likovni uradak je spontano izražavanje djeteta. Likovnim uradcima dijete komunicira s odraslima, pogotovo stvari koje ne može verbalizirati. Nekima je vrlo teško govoriti o stvarima koje im se događaju te svoje probleme iskazuju likovnim izražavanjem. Njihovom vizualnom komunikacijom može se vidjeti razvija li se dijete u skladu s njegovim godinama te odstupa li od svojih vršnjaka u bilo kojem razvojnom području. U slučaju da se vide bilo kakva odstupanja treba uključiti i stručne suradnike, kako bi se problem riješio što uspješnije i bezbolnije za dijete.

Ovim radom željela se istaknuti važnost i značaj likovnog izražavanja djece. U današnjoj praksi sve je više djece koja doživljavaju bilo koji oblik zlostavljanja. Važno je prepoznati određene znakove koje dijete može davati neverbalno ili vizualno likovnim uradcima. Pravovremenim uočavanjem nepravilnosti treba se utjecati na rješavanje problema s kojima se dijete susreće. Dijete većinu svoga vremena provodi u školi. Stoga, školu treba učiniti sigurnim mjestom. Mjestom gdje svaki učenik može i treba razgovarati o svojim problemima. Mjestom od povjerenja. Svako je dijete različito, upravo zbog toga i pristup mora odgovarati istom. Treba se svakom djetetu posvetiti u potpunosti, zbog toga učitelj ne može biti svatko, već osoba koja ima razvijenu empatiju prema djeci, koja je spremna slušati i sudjelovati u stvaranju bolje zajednice te odgoju i obrazovanju buduće odrasle osobe.

## 11. LITERATURA

1. Bilić V. (18.1.2012). Susret učitelja likovne kulture sa zlostavljanom djecom. Pribavljeno 29.5.2024., s <https://hrcak.srce.hr/78071>
2. Bilić, V., Buljan-Flander, G., Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada slap.
3. Brešan, D., (2006). *Priručnik likovnih pojmova i reprodukcija za osnovnu i srednju školu*. Zagreb: Naklada Lijevak.
4. Čudina – Obradović, M., Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
5. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje: metodički priručnik*. Zagreb: Educa.
6. Herceg, L., Rončević, A., Karlavaris, B., (2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Zagreb: Alfa.
7. Jakubin, M. (1989). *Osnove likovnog jezika i likovne tehnike*. Zagreb: Institut za pedagojska istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
8. Jakubin, M. (1990). *Osnove likovnog jezika i likovne tehnike, priručnik za likovnu kulturu*. Zagreb: FFSZ.
9. Kušević Z., Greguraš S. (2020). *Upotreba likovnog izričaja u analitički orijentiranoj psihoterapiji djece i adolescenata*. Pribavljeno 28.5.2024., s <https://hrcak.srce.hr/236689>
10. Ljubetić, M. (2007). *Biti kompetentan roditelj*. Zagreb: Mali profesor.
11. Miljević-Ridički, R., (1995). *Zlostavljanje djece: oblici zlostavljanja i njihovo prepoznavanje*, Zagreb: Filozofski fakultet.
12. Nikolić, S., Vidović, V., Marangunić, M., Bujas-Petković, Z., (2008). *Obitelj – podrška mentalnom zdravlju pojedinca: teorijski i praktični priručnik obiteljske terapije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
13. Sesar, K. (svibanj, 2011). *Obilježja vršnjačkog nasilja*. Pribavljeno 2.6.2024., s <https://hrcak.srce.hr/clanak/112007>



14. Sv. Ana - Caritasov dom za žene i djecu – ŽON (2018). *Iz materijala prikupljenih u radu sa žrtvama obiteljskoga nasilja (1993. – 2018.)*. Rijeka: Sv. Ana – Caritasov dom za žene i djecu - ŽON